

Marek Jakubiak*

Stanisław Staszic – polski prekursor rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego

Stanisław Staszic – Polish Forerunner of Sustainable, Smart and Inclusive Development

Abstract: The article presents Stanisław Staszic – an outstanding Polish politician, social activist and philanthropist who lived in the 18th and 19th century. Against a stormy period in Polish history, it outlines the thoughts and views of Staszic, which can be described as almost identical to the present concepts of sustainable, smart and inclusive development. The described ideas and effective methods of their implementation prove that Staszic was a Polish forerunner of this type of development.

Keywords: Stanisław Staszic, sustainable development, smart development, inclusive development.

* Marek Jakubiak (ORCID: 0000-0001-7087-393X) – dr hab., Politechnika Warszawska, Wydział Administracji i Nauk Społecznych, kontakt: marek.jakubiak@pw.edu.pl.

Wprowadzenie

Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy jest jednym z najważniejszych wyzwań współczesnego świata. Pojęcie to zostało kompleksowo opisane w 1987 r. w raporcie The World Commission on Environment and Development powołanej przez ONZ cztery lata wcześniej i kierowanej przez norweską polityk Gro Harlem Brundtland. Raport definiuje rozwój zrównoważony jako:

[...] proces zmian, w których eksploatacja źródeł, kierunek rozwoju, ukierunkowanie technologicznego rozwoju i instytucjonalne są wszystkie w harmonii i wzmacniają aktualne i przyszłe ludzkie potrzeby i aspiracje¹.

Definicja ta zawiera bezpośrednie odniesienia do aspektów środowiskowych, technologicznych, gospodarczych i społecznych, co zdecydowanie różni ją od czysto ekonomicznego pojęcia zrównoważonego wzrostu gospodarczego. Przedstawiona w raporcie koncepcja zrównoważonego rozwoju zyskała w krótkim czasie powszechną aprobatę w skali świata. W licznych krajach zasada zrównoważonego rozwoju została uwzględniona w ustawach najwyższej rangi, w tym konstytucjach, jako jedna z najważniejszych reguł prawnych obowiązujących i realizowanych przez państwo.

Z wielu przesłanek, na których Komisja oparła pojęcie rozwoju zrównoważonego, wymienić warto dwie poniżej przywołane².

- Konkurencja na rynku wymusiła znaczący postęp naukowy i techniczny, wyrażający się we wzroście efektywności wykorzystania siły roboczej i surowców, w tym energii i jej nośników. Dało to w oczywisty sposób, choć raczej przy okazji, pozytywny efekt dla środowiska, w postaci mniejszego zużycia zasobów naturalnych i zmniejszenia emisji zanieczyszczeń na jednostkę produkcji.
- Postęp techniczny, bez świadomości zagrożeń dla środowiska i zdrowia, musiał jednak zaowocować wzrostem tych zagrożeń przez wprowadzanie nowych substancji chemicznych, nierozkładalnych w naturalny sposób, nie-

1 The World Commission on Environmental and Development, *Our Common Future*, Oxford, New York 1987, s. 43 (tłum. autora).

2 Tamże.

bezpiecznych dla zdrowia i dla środowiska przyrodniczego, wprowadzanie nowych, genetycznie zmodyfikowanych organizmów oraz przez gwałtowny, nieskoordynowany ze środowiskiem rozwój infrastruktury i osadnictwa.

W obydwu przytoczonych założeniach widać wyraźne odniesienie do postępu naukowo-technicznego, który – szczególnie w ostatnich trzech dekadach – zmienił w sposób niemal rewolucyjny życie ludzi na całym świecie. Nastąpiła również zmiana w postrzeganiu rozwoju zrównoważonego przez pryzmat możliwości nowych technologii i szeroko rozumianej innowacyjności, co doprowadziło do nowego pojęcia – rozwoju inteligentnego.

Rozwój inteligentny można określić w największym skrócie jako rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach. Poszukiwanie w szerokim zakresie (z wykorzystaniem najnowocześniejszych technologii) i opracowanie inteligentnych rozwiązań, które zapewniają trwały rozwój oraz dają solidne podstawy egzystencji ludzkiej, jest niewątpliwie pochodną pojęcia rozwoju zrównoważonego. Zakres tych działań obejmuje m.in. proces urbanizacji, budownictwo i transport, dotyczy zatem różnych obszarów i jest często analizowany w różnych wymiarach, np. lokalnym bądź regionalnym³. O randze problemu świadczy wpisanie inteligentnego rozwoju jako kluczowego elementu programu o nazwie Strategia „Europa 2020”. Komisja Europejska przyjęła ten program w 2010 r. Obejmował on trzy wzajemne ze sobą powiązane priorytety:

- Smart growth: developing an economy based on knowledge and innovation.
- Sustainable growth: promoting a more resource efficient, greener and more competitive economy.
- Inclusive growth: fostering a high-employment economy delivering social and territorial cohesion⁴.

3 J. Bach-Głowińska, *Inteligentna przestrzeń. Trzeci wymiar innowacyjności*, Warszawa 2014, s. 20.

4

- Inteligentny wzrost: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach.
- Zrównoważony wzrost: promowanie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej ekologicznej i konkurencyjnej.
- Wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną.

European Commission, Communication from the Commission, EUROPE 2020 – A strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, COM (2010), Brussels 3.3.2010, s. 6.

Trzeci priorytet zawiera pojęcie rozwoju inkluzywnego jako procesu minimalizującego problem wykluczenia społecznego bądź problem zróżnicowania terytorialnego pod względem rozwoju.

Na podstawie przytoczonych dokumentów można odnieść wrażenie, że pojęcie rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego powstało na przełomie XX i XXI w. Jest to jednak wniosek fałszywy. Przegląd koncepcji i myśli ekonomiczno-społecznych z wcześniejszych epok dowodzi, że te zagadnienia były znane i formułowane, co prawda najczęściej w sposób nieprecyzyjny i niejednoznaczny. Jako przykład warto tu sięgnąć do postaci Stanisława Staszica, polskiego polityka, naukowca i działacza społecznego z przełomu XVIII i XIX w., który propagował i realizował własne idee, zawierające sformułowania niezwykle bliskie dzisiejszym koncepcjom rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego. Działalność i osiągnięcia Staszica są w Polsce dobrze znane i udokumentowane, zachowały się jego oryginalne dzieła, pisma i notatki. Analiza tych materiałów oraz wymiernych rezultatów jego aktywności daje podstawę do uznania Staszica za prekursora nie tylko koncepcji, ale również metod wdrażania idei, którą dzisiaj określamy formułą „idea rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego”. W dalszej części opracowania zostaną przedstawione zasadnicze elementy tej analizy, prowadzącej do uzasadnienia swoistej tezy zawartej w tytule tego artykułu.

Polityczno-społeczne uwarunkowania działalności Stanisława Staszica

Dzieciństwo i młodość urodzonego w 1755 r. Stanisława Staszica upłynęły w latach niezwykle burzliwych w dziejach państwa polskiego. Jeden z potężniejszych krajów Europy – Polska – związany unijnie z Litwą, chylił się ku upadkowi. Anachroniczny system zarządzania państwem, spóźnione reformy, rozbudowane przywileje szlachty i wiele innych przyczyn umożliwiły krajom sąsiednim realizację własnych roszczeń terytorialnych oraz zawłaszczanie coraz większych obszarów Rzeczypospolitej. Najpierw Rosja, Prusy i Austria w 1772 r. dokonały tzw. pierwszego rozbioru. Nie pomogła próba daleko idącej reformy państwa i wprowadzenie nowoczesnej konstytucji uchwalonej 3 maja 1791 r. W 1793 r. nastąpił drugi rozbiór, tym razem bez udziału Austrii. Wzniesione zaś w 1794 r. przeciwko tym aktom zbrojne powstanie, pod dowództwem generała Tadeusza Kościuszki, poniosło klęskę. Ostatecznie, Rosja, Prusy i Austria doko-

nały trzeciego rozbioru w 1795 r., po którym państwo polskie zniknęło z mapy politycznej Europy.

Położone w Wielkopolsce⁵ rodzinne miasto Staszica, Piła, znalazło się po pierwszym rozbiorze pod panowaniem Prus. Jako uczeń szkoły średniej, później alumn katolickiego seminarium w Poznaniu, Staszic doświadczył polityki przemocy i germanizacji prowadzonej przez władze pruskie. Utrwaliło to w nim poczucie patriotyzmu, które stało się podstawą przyszłej działalności społecznej. Wkrótce po ukończeniu seminarium w 1779 r. młody ksiądz wyjechał na dalsze studia – najpierw na niemieckich uniwersytetach w Lipsku i Getyndze. Potem udał się do Paryża, gdzie zafascynowały go fizyka i historia naturalna, które pozwoliły mu zapoznać się z najnowszymi kierunkami badawczymi w naukach stosowanych. Właśnie wtedy Staszic zrozumiał znaczenie nauk stosowanych dla rozwoju ludzkości, co manifestował i propagował przez całe swoje życie:

Szczególniej oddałem się naukom fizyki i historii naturalnej. Pierwszej słuchałem pod Brissonem [Brisson], drugiej pod sławnym Daubentonem [d'Aubenton]; przez tego zawarłem znajomość z nieśmiertelnej pamięci Buffonem⁶.

Po powrocie z zagranicy Staszic znalazł zatrudnienie jako prywatny nauczyciel w rodzinie Zamoyskich. Zamoyscy należeli do jednego z najbogatszych oraz najbardziej wpływowych rodów w historii Polski. Dzięki temu on, wychowanek zachodnioeuropejskich uniwersytetów, znalazł się w silnym nurcie oddziaływań politycznych, społecznych i kulturalnych. Staszic wielokrotnie przebywał w stolicy Polski, Warszawie, podczas prac Sejmu Czteroletniego⁷. Włączył

5 Wielkopolska ze stolicą w Poznaniu – jeden z ważniejszych politycznie i gospodarczo regionów centralnej Polski.

6 S. Staszic, *Autobiografia, Testament*, red. J. Olejniczak; tł. R. Mokrzycki], Piła 2005, s. 8.

7 Sejm Czteroletni, nazywany też Sejmem Wielkim, obradował w Warszawie w latach 1788–1792. Głównym dziełem Sejmu Wielkiego było uchwalenie w dniu 3 maja 1791 r. nowej Konstytucji ustrojowej. Wprowadzała ona podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, zwiększyła uprawnienia mieszczan, zapowiadała poprawę doli warstwy chłopskiej, ograniczyła prawa polityczne ubogiej szlachty. Nowa konstytucja zmieniła ustrój Polski z monarchii parlamentarnej na monarchię konstytucyjną.

się wówczas niezwykle aktywnie w działalność mającą na celu ratowanie kraju przed ostatecznym upadkiem. W styczniu 1790 r. ukazało się jego dzieło *Przestrogi dla Polski*, w którym zawarł głęboką analizę pogarszającej się sytuacji kraju, proponując jednocześnie daleko idące reformy. Dzieło to, ze względu na błyskotliwą narrację, racjonalność argumentów i szerokie horyzonty, przyniosło autorowi uznanie i popularność. Staszic stał się postacią rozpoznawalną nie tylko w kręgach politycznych, ale również naukowych i kulturalnych.

Kolejna podróż zagraniczna w latach 1790–1791 była dla Staszica okazją do prowadzenia szerokich porównań na temat wewnętrznych stosunków społecznych w odwiedzanych krajach. Poprzez kraje monarchii habsburskiej, aż po półwysep Apeniński, podpatrywał więc metody sprawowania rządów i prowadzenia polityki gospodarczej, zwiedzał zakłady przemysłowe, poznając nowe wynalazki i maszyny zwiększające produkcję. Zwiedzał także uniwersytety i biblioteki, a będąc na terenach górskich – badał ukształtowanie terenu, struktury geologiczne i występowanie minerałów⁸. Zdobytą w ten sposób wiedzę wykorzystał potem w swojej pracy naukowej, którą prowadził szczególnie intensywnie w pierwszych latach po utracie przez Polskę niepodległości. Staszic włożył duży wkład organizacyjny i koncepcyjny w powołanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1800 r., w Warszawie. Przez długie lata prezentował tam wyniki swoich badań i przemyśleń, a także inspirował społecznie użyteczne prace naukowe.

Szansa na odbudowę państwa polskiego pojawiła się wraz z wojennymi sukcesami Francji pod wodzą Napoleona. Na mocy traktatu, zawartego w lipcu 1807 r. w Tylży między Francją, Rosją i Prusami, utworzono Księstwo Warszawskie jako państwo niepodległe, w sojuszu z Francją. W skład Księstwa Warszawskiego weszła większa część ziemi zagarniętych przez Prusy podczas drugiego i trzeciego rozbioru Polski, czyli tereny centralne ze stolicą w Warszawie. Staszic, już na stałe mieszkający w stolicy, znalazł się zatem w głównym nurcie spraw publicznych. Jego wiedza i dobra orientacja polityczna przyniosły kolejne awanse w strukturach organów władzy Księstwa Warszawskiego. Głównym organem tej władzy była Rada Stanu składająca się z ministrów i członów – radców stanu. Jej zadania łączyły w sobie zakres czynności zarówno władzy

8 S. Staszic, *Dziennik podróży*, Kraków 1931.

administracyjnej, jak i sądowniczej. Staszic został najpierw wysokim urzędnikiem przy Radzie Stanu, a następnie w 1808 r. – radcą stanu. Ta zaszczytna funkcja umożliwiała w dużym stopniu promocję i realizację sformułowanych wcześniej koncepcji i idei. Zanim bowiem znalazł się w strukturach władzy, jeszcze przed utworzeniem Księstwa Warszawskiego, opracował i wydał w 1807 r. publikację o znamiennym tytule *O statystyce Polski. Krótki rzut wiadomości potrzebnych tym, którzy ten kraj chcą oswobodzić i tym, którzy w nim chcą rządzić*⁹. Ta niewielka broszura świadczy o wielkiej rzetelności i kompetencjach autora w zakresie funkcjonowania gospodarki państwowej. Pracując w strukturach rządu, Staszic zajął się m.in. organizacją nowoczesnego systemu szkolnictwa, rozumiejąc doskonale znaczenie edukacji dla gospodarki kraju. Swoje zadania wypełniał z wielkim zaangażowaniem i poświęceniem, co przyniosło mu jeszcze większe uznanie i społeczną popularność.

Kolejne klęski i upadek Napoleona przyniosły zasadnicze zmiany na ziemiach polskich. W latach 1813–1814 wojska rosyjskie zajęły Księstwo Warszawskie, które na mocy ustaleń Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. przemianowano na Królestwo Polskie, z carem Rosji jako królem. Złączone personalnie z Rosją, Królestwo początkowo miało stosunkowo duży zakres swobód: własny rząd, walutę, armię, a język polski był językiem urzędowym. Sytuacja polityczna sprzyjała dalszej karierze politycznej Staszica jako zwolennika idei zjednoczenia Słowian pod przewodnictwem cara rosyjskiego. Już w 1815 r. został radcą stanu Królestwa Polskiego i członkiem Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (był zastępcą szefa tej komisji w randze wiceministra). W następnym roku wszedł w skład Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, został również dyrektorem Wydziału Przemysłu, Handlu i Kunsztów. W późniejszych latach pełnił jeszcze wiele funkcji w instytucjach rządowych i społecznych. Kontynuował do końca życia wielokierunkową działalność organizatorską, a skala jego zainteresowań i aktywności budziła powszechny podziw. Zajmował się systemem szkolnictwa, nauką, przemysłem, rolnictwem, infrastrukturą kraju, był wielkim orędownikiem budowy silnego organizmu państwowego Polski.

9 S. Staszic, *O statystyce Polski. Krótki rzut wiadomości potrzebnych tym, którzy ten kraj chcą oswobodzić i tym, którzy w nim chcą rządzić*, Warszawa 1807.

W krótkim jednak czasie sytuacja polityczna w Królestwie Polskim uległa znaczącym przemianom. Skończyła się liberalna polityka cara rosyjskiego, stopniowo ograniczano zakres niezależności Królestwa. Pod koniec życia Staszic ograniczył swoją aktywność polityczną, koncentrując się na organizacji i powoływaniu do życia jednostek gospodarczych, edukacyjnych i naukowych, niezbędnych do rozwoju gospodarczego kraju. Zmarł w 1826 r., kilka dni po otwarciu pierwszej polskiej politechniki, która powstała dzięki jego staraniom.

Koncepcje Stanisława Staszica i ich realizacja w aspekcie rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego

Stanisław Staszic w swojej *Autobiografii* zawarł następujące przesłanie:

I przeto tylko ten postępuje najlepiej do celu swojego Stwórcy, kto przez ciąg swojego życia poprawi los, powiększy szczęśliwość drugich ludzi. Ten zaś, kto przez swoje życie poprawi i udoskonali los współczesnych, lub całych plemion następnych, ten dopełnia całkowicie swojego tu istnienia przeznaczenie¹⁰.

Nie ulega wątpliwości, że ta właśnie idea może być odniesiona wprost do pojęcia rozwoju zrównoważonego, zdefiniowanego prawie dwieście lat później. Staszic niezwykle konsekwentnie przestrzegał jej w swoim życiu, domagał się również od innych kontynuowania pracy dla dobra współczesnych oraz przyszłych pokoleń.

We wspomnianym już dziele *Przestrogi dla Polski* pisał nie tylko o prawach i potrzebach człowieka, ale i o potrzebie skutecznego ich zabezpieczenia poprzez właściwą organizację społeczeństwa:

Równość, wolność i własność są najpotrzebniejszym i najprostszym wnioskiem z praw człowieka. Nikt nie rodzi się ani z przywilejem próżnowania i bogactwa, ani z przeznaczeniem pracy i ubóstwa. [...] Więc ludzie, co do praw, wszyscy są równi, co do sposobu używania tych praw, nie są wszyscy równi. Ta nierówność daje im wspólne potrzeby i każdego człowieka do życia w społeczeństwie koniecznie przymusza. [...] Celem towarzyszenia

10 S. Staszic, *Autobiografia*, s. 11.

się ludzi jest zapewnienie praw natury. Każdy człowiek w społeczeństwie nie powinien użyć osobistej mocy i rozumu na obronę swojego prawa, ale powinien poświęcić całą moc i rozum na obronę społeczeństwa. A społeczeństwo nawzajem zabezpiecza każdemu człowiekowi obronę jego praw i wolność używania wszelkiej własności podług tychże praw¹¹.

W *Przestroгах dla Polski* Staszic zawarł jeszcze jedną myśl, która wpisuje się w koncepcję rozwoju zrównoważonego. Chodzi tu o krytykę nadmiernego konsumpcjonizmu. Uważał mianowicie, że w Polsce i w innych krajach, dochodzi do marnotrawienia materiałów i surowców, gdyż wytwarzane z nich dobra użytkowe są słabej jakości i muszą być zbyt często wymieniane na nowe:

Nadto gatunek terażniejszych wygod i zbytków jest bardzo kosztowny i bardzo konsumpcję powiększający. Nasi przodkowie raz w sto lat ruchomymi sprzętami opatrzywszy swoje domy, już na całe życie mieli wygody. Często garderoba dziada jeszcze wnukom służyła. Terażniejsze sprzęty są wygodniejsze, ale nietrwałe. Osobliwie strój kobiecy: ledwie na jeden tydzień wystarcza. Tak słaby gatunek wygod niezmiernie wszystkich krajów konsumpcję powiększył¹².

W dziełach tego uczonego i polityka znajdują się także liczne odniesienia do problemu wykluczenia społecznego i sposobów walki z tym zjawiskiem. W epoce Staszica, nie tylko na ziemiach polskich, istniały całe grupy społeczne pozbawione podstawowych praw i perspektyw na poprawę swojego położenia. Głoszenie potrzeby radykalnej zmiany w tej dziedzinie wymagało wówczas odwagi i determinacji, ponieważ oznaczało konieczność naruszenia interesów klas uprzywilejowanych. Należy podziwiać postawę Staszica, który bezwzględnie piętnował istniejące stosunki w zakresie wykluczenia społecznego:

Wszelka między kilku, albo kilku tysięcy osobami, między jedną, albo kilkudziesięcioma familiami uczyniona społeczność bez przypuszczenia

11 Tenże, *Przestrogi dla Polski*, Kraków 1926, s. 9–10.

12 Tamże, s. 52.

innych ludzi w tej społeczności żyć naglonych, nie jest społecznością ludzką, ale jest spiskiem przeciwko ludzkości. [...] Więc wszyscy ludzie w społeczności żyjący, mając ciało zdrowe i rozum, do kontraktu społecznego wchodzić powinni¹³.

Walka Staszica ze społecznym wykluczeniem dotyczyła szczególnie warstwy chłopskiej:

Rolnik jest człowiekiem, więc mieć sprawiedliwość powinien. [...] Więc ten stan, który społeczeństwu daje żywność, ludzi i podatki, nad wszystkie inne być przeniesiony powinien¹⁴.

Odnosiła się również do mieszczan:

Który kraj chce u siebie zakrzewić przemysł, rękodzieło, wprowadzić handel, zaludnić i bogacić miasta, powinien mieszczanom równy z innymi stanami zapewnić szacunek. Musi urodzenie miejskie uczynić równe z innymi obywatelami, zdadne do wszelkich cywilnych i wojskowych urzędów¹⁵.

Jak widać, wiązał on problem wykluczenia społecznego z rozwojem i dobrobytem kraju, co w sposób oczywisty odpowiada dzisiejszemu pojęciu rozwoju inkluzywnego. Poza tym poruszał to zagadnienie w jeszcze szerszym kontekście, a mianowicie wykazywał konieczność równomiernego rozwoju całego obszaru kraju. We wspomnianej już rozprawie *O statystyce Polski* przedstawił dane demograficzne, opisał poziom rolnictwa oraz stan uprzemysłowienia w poszczególnych regionach ziem polskich. To pozwoliło mu na sformułowanie konkretnych wniosków i wytycznych, np. o konieczności rozbudowy infrastruktury komunikacyjnej:

Nadto potrzeba jak najprędzej dróg robionych, kamiennych, jakie już znajdują się w departamentach wyższych. [...] Rzeki i rzeczki z łatwością mogą

13 Tamże, s. 23.

14 Tamże, s. 78.

15 Tamże, s. 82–83.

być spławne, ze sobą połączone, a razem mogą połączyć Morze Czarne z Bałtykiem¹⁶.

Staszic zajmował się również badaniami geologicznymi prowadzonymi na terenach ziem polskich. Znał zasoby mineralne kraju oraz strukturę gleby i mógł, wykorzystując swoją wiedzę, określić właściwy kierunek i charakter rozwoju różnych obszarów Polski. Proponował rozwiązania mające na celu modernizację górnictwa i hutnictwa oraz poprawę wydajności w rolnictwie. Tego typu wskazówki znajdują się zarówno w *Przestrobach dla Polski*, jak i w pracy o tytule: *O statystyce Polski*. W tej ostatniej zawarł ponadto jeszcze jedną myśl:

Aby Polska prędzej do kwitnącego stanu postępowała, trzeba jej dobrego rządu. Lud ten pod dobrym rządem da z siebie wszystko zrobić¹⁷.

Słowa te pozostają do dzisiaj niezwykle aktualne.

Omawiając aspekt rozwoju inkluzywnego, postulowany w koncepcjach i przekonaniach Staszica, warto też przytoczyć jego wypowiedź na temat równouprawnienia kobiet:

Bóg dał równie kobietom, jako mężczyznom wolę i rozum. Słuszność i dobro kraju wymaga, aby równe było prawo dla mężczyzn i białogłów. Siostra z bratem równy dział mieć powinni. Mąż swoim majątkiem, żona swojemi dobrami zarządzać równe a użyteczne krajowi prawo mają¹⁸.

Zauważmy, że taka opinia w tamtej epoce, wypowiedziana przez katolickiego księdza, była niemal rewolucyjna.

Staszic – radca stanu i minister – dysponował znaczącym potencjałem politycznym, który umożliwiał mu realizację wyznawanych idei. Ten potencjał wykorzystywał oczywiście w wielu obszarach z bardzo dobrymi rezultatami. Dawał również liczne dowody zaangażowania w działalność na rzecz rozwoju

16 S. Staszic, *O statystyce*, s. 10–11.

17 Tamże, s. 16.

18 Tamże, s. 75.

społeczeństwa jako osoba prywatna, m.in. angażując się w przedsięwzięcia filantropijne finansowane z własnych dochodów. Największym takim przedsięwzięciem stało się założenie w 1816 r. Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, fundacji o charakterze spółdzielczym:

[...] w zamiarze udoskonalenia rolnictwa i przemysłu oraz wspólnego ratowania się w nieszczęściu¹⁹.

Była to próba realizacji idealnej organizacji społeczeństwa, przedstawionej przez Staszica w poemacie *Ród ludzki*, wydrukowanym w latach 1819–1829, lecz z powodu cenzury szerzej udostępnionym dopiero rok po śmierci autora. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie otrzymało od fundatora 2700 hektarów gruntów rolnych wraz z całą niezbędną infrastrukturą. Ziemię podzielono między 329 ubogich rodzin z prawem użytkowania dziedzicznego. W późniejszych latach obszar został rozszerzony do 6000 hektarów, na których mieszkało około 4000 osób²⁰. Staszic opracował i nadał Towarzystwu statut, w którym precyzyjnie określił zasady funkcjonowania w myśl idei pracy i troski o dobro wszystkich członków. Towarzystwo było zobowiązane dbać o najstarszych i najmłodszych, w tym ostatnim przypadku również o zapewnienie dostępu do oświaty. Można zatem powiedzieć, że Towarzystwo realizowało współczesną ideę rozwoju inkluzywnego. Działalność Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego znalazła powszechne uznanie, nawet u rosyjskiego cara, który w 1882 r. podpisał jego akt założenia. Towarzystwo stało się prekursorem rolniczych organizacji spółdzielczych i działało z wielkimi sukcesami aż do 1951 r., kiedy zostało zlikwidowane dekretem przez komunistyczne władze Polski.

W Królestwie Polskim dopiero w latach dwudziestych XIX w. zaczęto uruchamiać manufaktury, wykorzystujące do produkcji technikę zbliżoną do fabrycznej. Jak już wspomniano, Staszic był zwolennikiem rozwoju gospodarczego opartego na najnowszych technologiach i wynalazkach. Jako członek rządu, a zarazem świetny organizator, aktywnie włączył się w proces modernizacji przestarzałych metod produkcji i wdrażania nowych rozwiązań. Wraz

19 Ustawa Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego, Lublin 1924.

20 F. Bujak, *Towarzystwo Hrubieszowskie Staszica*, Zamość 1918.

z zapoczątkowaniem industrializacji, dotkliwie dawał się wtedy odczuć brak fachowców – Polaków, posiadających odpowiednie wykształcenie techniczne. Zatrudniano wprawdzie inżynierów wojskowych, sprowadzano techników z zagranicy, lecz główną kadre stanowili samoucy-praktycy, osoby bez żadnych kwalifikacji. Staszic, członek Rady Stanu i wiceminister w Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, krzewił ideę kształcenia w zakresie nauk stosowanych, na potrzeby gospodarki i postępu cywilizacyjnego. Wyrażał to wielokrotnie w swoich wypowiedziach podczas publicznych wystąpień i obrad Rady Stanu. Z jego inicjatywy i za jego wsparciem powołano pierwszą cywilną szkołę techniczną na ziemiach polskich. Była to otwarta w 1816 r. Szkoła Akademiczno-Górnicza w Kielcach²¹. W wyniku kolejnej inicjatywy Staszica powstała w 1823 r. Szkoła Inżynierii Cywilnej Dróg i Mostów w Warszawie²². Obie uczelnie, z różnych powodów, zostały zamknięte po kilku latach.

Staszic, mimo pierwszych niepowodzeń, kontynuował działalność na rzecz utworzenia na terenie Królestwa Polskiego wyższej szkoły technicznej. W 1925 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zleciła to zadanie powołanej Radzie Politechnicznej, której prezesem został Staszic. Zadaniem Rady było opracowanie projektu Instytutu, kształcącego kadry inżynierskie na potrzeby rodzimego przemysłu. Niezwykle pragmatyczną propozycją, pozwalającą na szybkie rozpoczęcie procesu budowy placówki, był jego pomysł utworzenia Szkoły Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego²³. Szkoła miała przygotować młodzież do nauki na wydziałach politechnicznych, przeobrażając się stopniowo we właściwy Instytut²⁴. Uroczyste otwarcie Szkoły

21 S. Adamczyk, *Szkoła Akademiczno-Górnicza w Kielcach (1816–1827)*, Kielce 2023, s. 1, 42.

22 A. Rodkiewicz, *Pierwsza politechnika polska 1825–1831*, w: *Monografie w zakresie dziejów nowożytnych*, t. 6, red. S. Askenazy, Kraków i Warszawa 1904, s. 56.

23 M. Jakubiak, *Politechnika Warszawska 200 lat historii*, t. I 1826–1944, Warszawa 2026, s. 22–23.

24 Już w pierwszym roku działalności, obok kursów uzupełniających, Szkoła rozpoczęła kształcenie inżynierów na wydziałach Chemicznym, Mechanicznym oraz Inżynierii Cywilnej, wzorując się na programach nauczania Politechniki Wiedeńskiej. Niestety, wybuch powstania listopadowego w 1830 r. przerwał działalność Szkoły, której tradycje i zadania podjął założony dopiero w 1898 r. Instytut Politechniczny, przekształcony w 1915 r. w funkcjonującą do dziś Politechnikę Warszawską (przyp. autora).

Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego odbyło się 4 stycznia 1826 r. Stanisław Staszic, przemawiając na uroczystości, powiedział m.in.:

[...] by zostać użytecznym społeczeństwa członkiem trzeba usiłować, trzeba umieć nabyte nauki i umiejętności zastosować do potrzeb krajowych, do wynalazków, kunsztów, do użytku publicznego²⁵.

W przemówieniu zawarł również swoistą koncepcję wyższej szkoły technicznej:

Instytut Politechniczny jest skoncentrowanym zbiorem wszystkich już odkrytych i jeszcze odkryć się mogących środków, jakie umiejętności matematyczne i fizyczne podają działaniom i doskonaleniu się przemysłu narodów. Jest wielkim muzeum skupionych wynalazków ze wszystkich ludów oświeconych, modeli, wzorów, narzędzi, machin, już do użycia gotowych. [...] Z takiego Instytutu wychowawcy będą praktyczne nauki przemysłu rękodziel i fabryk roznosić po całym kraju²⁶.

I wreszcie zwrócił się do kadry nauczającej z przesłaniem:

Uczony tylko teoretyk może być próżniakiem, jeszcze tylko społeczeństwa ciężarem. Lecz ten uczony, który pomaga do wzrostu krajowych dostatków, do rozwijania narodowego przemysłu, będzie obywatelem użytecznym, stanie się współpracownikiem koło wielkiego zamiaru społecznienia się ludzi, koło powszechnego dobra²⁷.

Nie ulega wątpliwości, że przytoczone tu wypowiedzi oraz cała działalność Staszica na rzecz kształcenia kadr technicznych, świadczą o jego głębokim zrozumieniu idei, którą dzisiaj określamy jako rozwój inteligentny.

25 S. Staszic, *Pisma i wypowiedzi pedagogiczne*, Wrocław 1956, s. 262.

26 Tamże, s. 262, 263.

27 Tamże, s. 263.

Zakończenie

Stanisław Staszic całe swoje życie poświęcił pracy na rzecz społeczeństwa polskiego z przełomu XVIII i XIX w. Ten niepospolity i wielkiej miary człowiek trwale zapisał się w historii Polski, stając się postacią monumentalną. Zgraniczną edukację, podbudowaną bogactwem obserwacji dotyczących wszystkich niemal dziedzin życia, spożytkował dla dobra kraju. Wierny swoim ideom organizował do końca życia podstawy rozwoju gospodarczego dla dobra współczesnych i przyszłych pokoleń. Walczył z powszechnym zjawiskiem wykluczenia społecznego, tworzył nowoczesny system oświaty, zabiegając w szczególności o rozwój szkolnictwa technicznego. Był przy tym niezwykle skuteczny w realizacji swoich postępowych poglądów oraz celów, które można z całą pewnością odnieść do dzisiejszego rozumienia rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego. Takie odniesienie zostało przedstawione w tabeli 1 w formie bezpośredniego zestawienia głównych koncepcji The World Commission on Environment and Development z poglądami Staszica wcześniej tu zaprezentowanymi. Nawet prosta analiza porównawcza pozwala na stwierdzenie, że rozumiał on i wyrażał idee niezwykle bliskie dzisiejszemu rozumieniu rozwoju zrównoważonego, inteligentnego oraz inkluzywnego. Nie ulega wątpliwości, że Staszic był polskim dziewiętnastowiecznym pionierem tych idei.

Tabela 1. Koncepcje rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i zrównoważonego – Stanisław Staszic vs The World Commission on Environment and Development

Stanisław Staszic	The World Commission on Environment and Development
„Kto przez swoje życie poprawi i udoskonali los współczesnych, lub całych plemion następnych, ten dopełnia całkowicie swojego tu istnienia przeznaczenie.”	Zrównoważony rozwój wymaga zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich i zapewnienia wszystkim możliwości zaspokojenia aspiracji do lepszego życia. Ludzkość jest w stanie zapewnić zrównoważony rozwój, aby zapewnić zaspokojenie potrzeb teraźniejszości bez uszczerbku dla zdolności przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich własnych potrzeb. Pojęcie zrównoważonego rozwoju zakłada jednak ograniczenia – nie ograniczenia absolutne, ale ograniczenia narzucone przez obecny stan techniki i organizację społeczną na zasoby środowiska oraz zdolność biosfery do absorbowania skutków działalności człowieka.
„Gatunek teraźniejszych wygód i zbytków jest bardzo kosztowny i bardzo konsumpcję powiększający.”	
„Celem towarzyszenia się ludzi jest zapewnienie praw natury.”	

Stanisław Staszic	The World Commission on Environment and Development
„[...] by zostać użytecznym społeczeństwa członkiem trzeba usiłować, trzeba umieć nabyte nauki i umiejętności zastosować do potrzeb krajowych, do wynalazków, kunsztów, do użytku publicznego.” „Instytut Politechniczny jest skoncentrowanym zbiorem wszystkich już odkrytych i jeszcze odkryć się mogących środków, jakie umiejętności matematyczne i fizyczne podają działaniom i doskonaleniu się przemysłu narodów. [...] Z takiego Instytutu wychowawcy będą praktyczne nauki przemysłu rękodziel i fabryk roznosić po całym kraju.”	Akumulacja wiedzy i rozwój technologii mogą zwiększyć nośność bazy zasobowej. [...] Potrzebne są technologie, które wytwarzają „dobra społeczne”, takie jak poprawa jakości powietrza lub wydłużenie żywotności produktów. Edukacja to kolejny kluczowy wymiar „jakości populacji”. Praktycznie we wszystkich krajach w ciągu ostatnich kilku dekad nastąpiła wielka ekspansja placówek oświatowych. Jeśli chodzi o zapisy do szkół, wskaźniki alfabetyzacji, rozwój edukacji technicznej i rozwój umiejętności naukowych, osiągnięto znaczny postęp.
„Wszelka między kilku, albo kilku tysięcy osobami, między jedną, albo kilkudziesięcioma rodzinami uczyniona społeczność bez przypuszczenia innych ludzi w tej społeczności żyć naglonych, nie jest społecznością ludzką, ale jest spiskiem przeciwko ludzkości. [...] Więc wszyscy ludzie w społeczności żyjący, mając ciało zdrowe i rozum, do kontraktu społecznego wchodzić powinni.”	Dla wszystkich byłoby lepiej, gdyby każdy wziął pod uwagę wpływ, jaki jego działania wywierają na innych. Ale każdy nie chce zakładać, że inni będą zachowywać się w ten społecznie pożądany sposób, a zatem wszyscy nadal będą dążyć do wąskiego własnego interesu. Społeczności lub rządy mogą zrekompensować tę izolację poprzez prawo, edukację, podatki, dotacje itp. Co najważniejsze, skuteczny udział w procesach podejmowania decyzji przez społeczności lokalne może pomóc im wyrazić i skutecznie egzekwować wspólny interes.

Streszczenie: W artykule przedstawiono postać Stanisława Staszica – wybitnego polskiego polityka, społecznika i filantropa z przełomu XVIII i XIX w. Na tle burzliwych dziejów Polski tego okresu ukazane zostały myśli i poglądy Staszica, które można określić jako niemal tożsame ze współczesną koncepcją rozwoju zrównoważonego, inteligentnego i inkluzywnego. Opisane idee i skuteczne metody ich wdrażania dowodzą, że Staszic był z pewnością polskim prekursorem tego rozwoju.

Słowa kluczowe: Stanisław Staszic, rozwój zrównoważony, rozwój inteligentny, rozwój inkluzywny.

Bibliografia

- Adamczyk S., *Szkoła Akademiczno-Górnicza w Kielcach (1816–1827)*, Kielce 2003.
- Bach-Głowińska J., *Inteligentna przestrzeń. Trzeci wymiar innowacyjności*, Warszawa 2014.
- Bujak F., *Towarzystwo Hrubieszowskie Staszica*, Zamość 1921.
- European Commission. Communication from the Commission, EUROPE 2020 – A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, COM, Brussels 2010.
- Jakubiak M., *Politechnika Warszawska 200 lat historii*, t. I, Warszawa 2026.
- Rodkiewicz A., *Pierwsza politechnika polska 1825–1831*, seria: *Monografie w zakresie dziejów nowożytnych*, t. 6, red. S. Askenazy, Kraków, Warszawa 1904.
- Staszic S., *Autobiografia*, Piła 2005.
- Staszic S., *O statystyce Polski. Krótki rzut wiadomości potrzebnych tym, którzy ten kraj chcą oswobodzić i tym, którzy w nim chcą rządzić*, Warszawa 1807.
- Staszic S., *Pisma i wypowiedzi pedagogiczne*, Wrocław 1956.
- Staszic S., *Przestrogi dla Polski*, Kraków 1926.
- Staszic S., *Dziennik podróży*, Kraków 1931.
- The World Commission on Environment and Development. Our Common Future, Oxford–New York 1987.
- Ustawa Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego, Lublin 1924.